

- університету. – 2014. – Вип. 40.
8. Савойка Т. Чи був Франко атеїстом? // *Новий Час*. – 1932. – Ч. 137.
 9. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. – Л., 2014.
 10. Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і рр. XIX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.
 11. Свенціцький І. Суспільне тло творчості Івана Франка // *Іван Франко у критиці...*
 12. Франко І. Лист до О.М. Рошкевич, 2.01.1879 р. // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 48. – К., 1986.
 13. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006.
 14. Франко І. Лист до О.М. Рошкевич, кінець червня 1879 р. // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 48.
 15. Франко І. Що се за інтелігенція – галицькі попи? // *За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя України XIX – початку XX ст.* – Кн. IV. – К., 1929.
 16. Франко І. Попи і економічне положіння українського народу в Галичині // *За сто літ...*
 17. Франко І. Школа і релігія // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 45. – К., 1986.
 18. Франко І. Лист до О.М. Рошкевич, 20.08.1878 // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 48.
 19. Франко І. Чого хоче галицька робітничка громада? // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 45.
 20. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 45.
 21. Франко І. Мій ізмарagd. Передмова // *Франко І. Зібрання творів у 50 т.* – Т. 2. – К., 1976.

Medvid I.A. The revolt of the generation and Ivan Franko's attitude towards christinity and greek-catholic clergy. In this paper the problem of Ivan Franko's attitude towards Christianity and Greek-Catholic clergy is discussed through the conflict of generations. Special attention is given to new views and values which were represented by I. Franko. It is shown that some conservative part of Galicians did not percept these views and values. This caused the creation of the Franko-atheist image.

Key words: I. Franko, clergy, Christianity, revolt of the generation.

Л. І. Рожкова

СУМЩИНА ТА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізується проблема військовополонених періоду Першої світової війни. Розкривається питання залучення полонених до робіт на промислових підприємствах, у сільському господарстві. Особлива увага приділяється військовополоненим німецької та австро-угорської армій, що перебували на території Сумщини. **Ключові слова:** Перша світова війна, військовополонені, Сумщина, примусова праця.

1914 р. відкрив відлік нового століття, позначеного війнами тотального характеру. Залучення колосальних людських резервів і матеріальних ресурсів, військової техніки, поширення воєнних дій на територію кількох держав призвели до небачених військових втрат. Військовополонені, поряд з пораненими, біженцями, виявились однією з найбільш уразливих соціальних груп. Роки війни стали суттєвим випробуванням суспільства на етнічну, соціальну, релігійну толерантність і на гуманізм в цілому. Вивчення історії військового полону має не лише пізнавальну цінність. На початку XXI ст. у військових конфліктах та локальних війнах, як і сто років тому, потребують вирішення проблеми визначення статусу військовополонених, гуманного ставлення до них, повернення на батьківщину. Засвоєння історичних уроків Першої світової війни сприятиме утвердженню у суспільній свідомості, міжнародно-правовій та політичній практиці антивоєнних цінностей, унеможливить відтворення «втрачених поколінь» у майбутньому.

Однією з провідних тенденцій сучасної історіографії є зміщення дослідницького інтересу з суто воєнних, дипломатичних аспектів у бік соціальних. Як зазначають О. Реєнт і Б. Янишин, «війна – це не лише бойові дії, але й життя соціуму в режимі екстремального часу, глибокі соціальні, економічні, психологічні, ментальні зрушення» [1, 20]. 2013 р. побачила світ колективна праця українських істориків – «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна». Це – перше в українській історіографії узагальнююче видання, присвячене впливу війни на суспільні процеси. Певне місце у дослідженні приділено становищу військовополонених австро-угорської та німецької армій, які віднесені до тимчасових маргінальних груп населення. Подаються узагальнені кількісні дані полонених Центральних держав, аналізуються правові документи щодо становища військовополонених, які діяли в період війни, узагальних рисах охарактеризовано їх становище [2, 476–480].

Дослідження німецького історика Р. Нахтігала розкриває історію розташованого у селищі Дарниця під Києвом табору військовополонених, що існував з весни 1915 р і через який пройшла більша частина військових бранців Центральних держав [3]. Й. Саєвич дослідив роль української громади в утворенні таборів військовополонених українців російської армії в Австро-Угорщині та Німеччині, національно-патріотичну та культурно-освітню працю галицько-буковинських і наддніпрянських громадсько-політичних діячів серед полонених українці; показав матеріально-побутові умови табірної життя [4]. Існує досвід вивчення історії військового полону у регіональному контексті [5–6]. Проте, на матеріалах Сумщини ця проблема ще не досліджувалася. У роботі М. Манька – «Суми та сумчани у документах та спогадах сучасників» згадується табір для військовополонених австро-угорської та німецької армій, що знаходився в Сумах, поблизу залізничного вокзалу, але відомостей про нього немає [7]. У статті сумських краєзнавців Н. Євтушенко та І. Скворцова, присвяченій повсякденному життю Сумського повіту в роки війни, є згадка про сумчанина – солдата А. Фоменка, який потрапив у полон 1915 р., перебував у таборі німецького міста Зальцвельд, цитуються його листи до родини [8].

Джерельну базу цієї статті склали документи з фондів Держархіву Сумської обл. Нами залучено документи місцевих органів управління із фондів 814 – «Конотопська міська управа», 1001 – «Земські начальники», 1064 – «Поліцейський пристав 2-го стану Роменського повіту», 1045 – «Поліцейський наглядач Павлівського рафінадного заводу», навчальних закладів, зокрема ф. 820 – «Конотопська чоловіча гімназія» та ф. 2362 – «Колекція документів з історії Сумщини». Тут містяться матеріали, що характеризують становище, умови перебування та праці військовополонених на території Сумщини, а також напрями переміщення полонених наприкінці війни. Документально зафіксовані факти втеч і розшуку місцевою поліцією полонених, а також наводяться приклади гуманного ставлення до військових бранців з боку місцевої влади та цивільного населення.

1994 р. у Сумах відновився вихід газети «Сумской голось» (видання під такою назвою виходило в 1905–1906 рр.). До 80-х роковин від початку Першої світової війни побачив світ тематичний номер газети (за редакцією І. Скворцова), який складався з публікацій «Сумского вестника» 1914–1917 рр., листів та щоденників сумчан – безпосередніх учасників війни [9]. На сторінках газети вміщено декілька публікацій, присвячених військовополоненим німецької та австро-угорської армій, що перебували на території Сумщини.

Серед епістолярних джерел особливе місце належить спогадам учасників Першої світової війни. Так, уродженець Канева Олексій Варавва (літературний псевдонім – Олекса Кобець) 1931 р. опублікував автобіографічний твір «Записки полоненого», в якому детально розповідається про участь автора – вояка російської армії – у війні, полон, перебування у таборах Угорщини, втечі з полону та переміщення до табору у німецькому м. Фрайштаті, де провадилася патріотично-виховна робота серед полонених українців [10]. Цей твір відтворює події війни очима солдата – українця в лавах армії Російської імперії. Сповнені антивоєнним пафосом, емоційні спогади О. Варавви є суворим виразом «світовому божевіллю». Втім, інформаційний потенціал як архівних, так і опублікованих джерел доволі обмежений, вони висвітлюють тему частково, залишаючи чимало питань відкритими.

Автор, спираючись на архівні документи, опубліковані джерела, ставить за мету проаналізувати правове та соціально-побутове становище як військовополонених російської армії за кордоном, так і полонених армій Центральних держав, зокрема, на території Сумщини. Певне місце приділено становищу такої специфічної групи, як «іногородці» – представників корінних народів Середньої Азії, що в умовах війни залучалися до виконання трудової повинності і тим фактично прирівнювалися до військовополонених. Термін «Сумщина» відносно того часу носить умовний характер: фактично йдеться про території, що в період Першої світової війни перебували у складі чотирьох російських губерній: Харківської (Сумський, Лебединський повіт), Полтавської (Роменський, частково Гадяцький, Лохвицький та Зіньківський повіти), Чернігівської (Конотопський, Кролевецький, Глухівський повіти, частина Новгород – Сіверського повіту) та Курської (Путивльський, частково Суджанський повіти). На землях Сумщини квартирувалося декілька військових формувань, зокрема в Сумах – Новгородський драгунський полк, що ввійшов до складу 8-ї армії Південно-Західного фронту, під командуванням генерала О. Брусилова.

Вперше міжнародно-правові норми, що регулюють становище військовополонених, були закріплені у Брюссельській декларації 1874 р. і кодифіковані в Гаазьких конвенціях про закони та звичаї війни 1899 і 1907 рр. [11, 531]. Аналіз публікацій, присвячених проблемі військового полону часів Першої світової війни, дозволяє зробити висновок про порушення зазначених міжнародно-правових норм обома воюючими сторонами.

Після оголошення мобілізації у Київському військовому окрузі, до якого належала територія Сумщини, наприкінці липня 1914 р., було оприлюднене розпорядження полтавського губернатора про необхідність вважати військовозобов'язаних німецьких і австро-угорських громадян військовополоненими [12, 22зв.]. З метою попередження шпигунства, поліцмейстерам і повітовим справникам належало забезпечити стеження за іноземними громадянами, німецькі й австро-угорські піддані, яких підозрювали у шпигунстві, мали бути зарештовані та вислані у Заволзькі губернії. З сумських підприємств, зокрема найбільшого в регіоні Бельгійського анонімного акціонерного товариства «Сумські машинобудівні заводи» (нині – Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. Фрунзе) були звільнені іноземні робітники та службовці, а директор заводу А. Бероунський – чех за походженням – прийняв російське підданство і залишився керівником підприємства [7, 178].

Найбільша кількість військовополонених російської армії була захоплена впродовж весни-літа 1915 р.,

під час «Великого відступу». Того року військовими бранцями стали 750 тис. вояків [13, 149]. Серед них були і уродженці Сумщини, що служили у Новгородському драгунському полку. Певні спроби полегшити долю полонених здійснювали громадські гуманітарні організації, зокрема й міжнародні. У середині 1915 р. в Петрограді створене Всеросійське товариство допомоги військовополоненим. Згідно з уставом, основним завданням товариства визначалося «збирання необхідних полоненим предметів і відправка пожертвувань полоненим російським воїнам у німецькі табори» [14, 4–7]. Доставка зібраних речей була налагоджена за допомогою Червоного Хреста, при тому до відправників поверталися розписки про отримання надісланих речей від воїнів. У відозві Комітету містився заклик: «Граждане! Ваша жертва спасает не менее как человеческую жизнь, может быть, жизнь близкого вам человека. Приготовьтесь к ряду жертв, к продолжительному служению ближнему». Обов'язковими умовами вступу до товариства були повнолітній вік, відсутність судимості та членський внесок у розмірі 3 крб. Найбільше відділення товариства (600 членів) працювало в Петрограді, місцеві осередки мали налічувати не менше 5 осіб. Крім збирання грошових пожертвувань, члени товариства влаштовували концерти, вистави, видавали літературні твори, з метою їх розповсюдження. Отримані від благодійних заходів кошти витрачалися на подарунки полоненим. Важливою функцією товариства було збирання інформації про місця перебування полонених. При Російському товаристві Червоного Хреста функціонував особливий комітет допомоги військовополоненим. У спогадах О. Варавви (Кобця) наводиться опис відвідин табору для російських військовополонених в Угорщині делегацією у складі представників Червоного Хреста, військового командування, а також «якоїсь російської князівни з царського двору» [10, № 7–8, 76–78]. Як свідчить автор, ця місія мала суто формальний характер і жодним чином не покращила нелюдських умов перебування полонених.

Деяку допомогу родинам військовополонених російської армії надавали місцеві органи управління. Наприклад, у червні 1917 р. до Конотопської міської управи було подано заяву біженки Є. Войткової, чоловік якої, прапорщик, понад 2 роки перебував у полоні. Жінка просила допомогти їй отримати дрова. Прохання було задоволене [15, 25].

З іншого боку, даних щодо перебування військовополонених армій Центральних держав на території Сумщини до 1916 р. нами не виявлено. У фондах Держархіву Сумської обл. зберігається «Именной список военнопленных австрийской и германской армии, взятых в плен в войну 1914–1917 гг. и прибывших на работы Павловского рафинадного завода», датований 22 вересням 1916 р. [16, 24]. Базуючись на дослідженні Р. Нахтгала, можна припустити, що вояки прибули з Дарницького табору військовополонених, який на той час був перевантажений [3, 108]. Список налічує 119 осіб, вік прибулих – від 19 до 44 років. За національністю – угорці (найбільше), а також румуни, словаки, чехи, поляки, німці, що походили з Угорщини, Моравії, Богемії, Австрії. Зустрічаються також «русини» (західні українці) із Закарпаття та Буковини. Військові звання полонених: старші та молодші унтер-офіцери, фельдфебелі, ефрейтори, але найбільше – рядових піхотних полків і саперів. Було також 3 гусари кавалерійського полку. Деякі полонені мали поранення. У графі: «Де і коли потрапили у полон» зазначено: Карпати, березень 1915 р.; Перемишль, травень 1915 р.; Волинь, травень

1916 р.; Буковина, травень 1916 р.; Люблін, червень 1915 р.; Броди, станція Самбор, травень 1916 р.; Луцьк, травень 1916 р.; Берестечко, червень 1916 р. До війни полонені мали найрізноманітніші професії: ковалі, слюсар, муляр, чоботгарі, купці, робітники, тесля, м'ясник, токар, каретник, пекар тощо.

Гостра нестача робочих рук, внаслідок мобілізації в російську армію 1914–1915 рр., зумовила необхідність залучення військовополонених до праці у промисловості та сільському господарстві. У квітні 1916 р. Міністерством внутрішніх справ, спільно з військовим відомством і міністром землеробства, були затверджені «Правила про порядок використання військовополонених на сільськогосподарських роботах» (опубліковані російською, польською, німецькою, угорською мовами) [17, 62]. Згідно з ними, умови праці (тривалість робочого дня, харчування) полонених мали бути не кращими, ніж для місцевих працівників, регламентувалися святкові та вихідні дні. В разі злісного ухилення від роботи, полонені могли бути піддані покаранням: арешт «на хлібі і воді» до 7 діб, примусові надурочні роботи у святкові дні. Якщо господар маєтку, в якому працював полонений, відмовлявся від його праці, то в подальшому цей полонений направлявся у розпорядження військової адміністрації.

На місцях розподілом військовополонених відали земства, а загальний нагляд за ними здійснювала поліція. Про масштаби залучення військових бранців до сільськогосподарських робіт свідчить інформація, опублікована у «Сумском вестнике» (серпень 1916 р.): «Для Харківської губ. відпущено 10 тис. полонених» [9, 5]. В період збирання врожаю праця полонених набувала значної ваги. Відповідно до розпорядження, Сумським земством було знято 30% військовополонених з економії Сумського повіту, що призвело до значного скорочення працівників. Розв'язати цю проблему земство намагалося шляхом залучення робітників з Китаю, для чого звернулося до управління Східно-Китайської залізниці, але отримало відмову, з посиланням на заборону китайського уряду.

Частина військовополонених зі згаданого вище «Списка» у травні 1917 р. була відправлена на роботи в Угрюдський маєток, 5 – на роботи у Вихринську економію нащадків П. Харитоненка, 3 – у розпорядження військового начальника, 1 – у Грязнянський маєток. Один полонений, хронічний хворий, направлений у розпорядження Сумської повітової земської управи, ще один втік [16, 25]. До речі, випадки втеч військовополонених траплялися нерідко. Так, у вересні 1916 р. до Полтавського губернського правління надійшов рапорт від Золотоніського повітового справника про втечу та розшук полоненого австрійської армії на ім'я Юзиф, який працював на сільськогосподарських роботах у козака Ф. Кандибова [18, 159].

Певний час військовополонені працювали разом з місцевими робітниками на Павлівському рафінадному заводі. У серпні 1917 р. 23-річний військовополонений Людвіг Шмідт, рядовий 250-го піхотного полку німецької армії, під час роботи у цеху, внаслідок порушення техніки безпеки, отримав важку травму, був доставлений у заводську лікарню, де знаходився під наглядом військовополоненого офіцера. Травмованому була надана медична допомога, але, не приходячи до тями, Л. Шмідт помер. Про цей нещасний випадок надзирателем міліції Павловського заводу було складено протокол за відповідною формою для подання до губернського правління [16, 169].

Сучасні дослідники вказують, що становище військовополонених певною мірою залежало від їх

національності [2, 477]. Так, південні слов'яни та румуни користувались деякими привілеями (вільне пересування поза межами табору, пом'якшений режим утримання), а також залучалися до національних легіонів, які мали воювати проти Центральних держав. У вересні 1916 р. було видано циркуляр начальника Харківської місцевої бригади щодо з'ясування бажання полонених сербів, хорватів і словенців, що перебували на сільськогосподарських роботах, служити у Сербській армії. В разі отримання згоди, вони мали терміново прибути на збірні пункти для подальшої відправки на фронт [19, 327зв.].

Особливу соціальну групу, що за своїм становищем була подібна до військовополонених, становили так звані «іногородці». За російським законодавством того періоду, представники деяких етнічних груп Середньої Азії, Кавказу, Сибіру були звільнені від військової служби, але, внаслідок нестачі робочої сили в період війни, залучалися до трудової повинності, в тому числі, й на території українських губерній. 29 жовтня 1916 р. були затверджені «Правила про порядок використання іногородців, які залучались для робіт на території імперії на державну оборону» [15, 10–11]. Відповідно до них, робітники-іногородці за виконання робіт мали отримувати заробітну плату в розмірі, що дорівнював зарплаті місцевих робітників. Вони забезпечувалися харчуванням, медичною допомогою, для них створювалися належні побутові умови, надавалася допомога у відправленні зароблених ними грошей на підтримку залишених родин.

Робітники-іногородці перебували під наглядом адміністрації підприємств, яка, в разі втечі робітника, нещасного випадку, негайно повідомляла відповідні відомства. У роз'ясненні Чернігівського губернатора уточнювалися розцінки за працю іногородців: якщо робітник забезпечувався харчуванням, то поденна оплата праці становила 1 крб., без харчування – 1 крб. 50 коп. 3 грудня 1916 р. Міжвідомча комісія з розподілу військовополонених ухвалила рішення направити до Конотопа 25 іногородців з Туркестану. Вік прибулих становив 19–42 роки. Вони направлялися на сільськогосподарські, лісові роботи, а також на підприємства. Зокрема, на Коноптському снарядному заводі працювала група робітників-сартів (узагальнена назва уродженців Середньої Азії), на чолі зі старшим сотником Сулейманом Шамшидіновим, який володів російською мовою. За період роботи на заводі впродовж 5 місяців, сарти зарекомендували себе з позитивного боку, а сотник отримав подяку від Коноптської міської управи за виконання обов'язків перекладача.

Після революційних подій у лютому – на початку березня 1917 р., в умовах дезорганізації господарського життя та державних структур, становище військовополонених суттєво змінилося. Вони отримали фактично необмежену свободу пересування, інколи вдавалися до дрібних крадіжок, про що повідомляла місцева преса [9, 6] й навіть долучилися до громадських заходів. Так, у гучному святкуванні Дня народної свободи 1 травня (18 квітня) у Сумах, поряд з місцевими мешканцями, брали участь військовополонені, які працювали на підприємствах міста. Органи влади всіх рівнів не могли забезпечити охорони та утримання полонених. У квітні 1917 р. до Коноптської управи надійшло розпорядження Петроградського мобілізаційного відділу, що стосувалося подальшого переміщення 1918 «іногородців», з яких 123 перебували у розпорядженні Чернігівської земської управи, 100 – Новгород-Сіверської, 131 – Глухівської, 60 – Ніжинської, а також 446 – Сосницької, 160 – Стародубської,

264 – Мглинської, 308 – Новозибківської повітових управ та 153 – Остерської, 148 – Кролевецької і 25 – Конотопської міських управ. «Інородці» мали бути відправлені до Курської губ., міст Самари, Саратова, Рязані, Кургана, Омська, Томська тощо [15, 25].

27 травня 1917 р. був оприлюднений наказ начальника гарнізону м. Суми, який містив директиву командуючого військами Московського округу: «Втечі військовополонених набули за останній час масового характеру. Є факти, що вони, видаючи себе за біженців з Польщі, безперешкодно переходять кордон і повертаються на Батьківщину, де поповнюють лави ворогів» [20, 31]. Командування вимагало негайно взяти під варту усіх полонених.

Після проголошення Центральною Радою незалежності України та підписання мирного договору з Центральними державами, розпочалася масова репатріація полонених. Так, згідно з наказом Глухівського повітового коменданта УНР від 20 квітня 1918 р., всі військовополонені австрійці, які перебували на території Глухівського повіту і працювали в економіях, на підприємствах, установах, шпиталях тощо, мали бути негайно відправлені через Путивль–Ворожбу Київсько-Московською залізницею до головного табору військовополонених на станцію Дарниця [21, 5]. Звіди для військових бранців починався шлях на батьківщину.

Таким чином, військовополонені, які перебували на території Сумщини в період Першої світової війни, мали певний вплив на господарське життя і загальну атмосферу повсякдення. Як зазначалося, джерельна база дослідження недостатня для глибокого вивчення цієї проблеми. Уточнення потребують кількість військовополонених, їхній склад, обставини перебування, взаємини з місцевою владою та цивільним населенням. Залучення ж до наукового пошуку архівних та інших джерел сприятиме більш глибокому вивченню всіх аспектів історії військового полону. Автор вважає за приємний обов'язок подякувати головному спеціалісту відділу інформації та використання документів Держархіву Сумської області І. Кузьменко за допомогу у підборі та опрацюванні документів.

1. Реєнт О.Р., Янишин Б.М. Велика війна 1914–1918 рр. в сучасній українській історіографії // *Укр. іст. журн.* (далі – УІЖ). – 2014. – № 3.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К., 2013.
3. Нахтігаль Р. Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни // *УІЖ*. – 2010. – № 2.
4. Савєвич Й. Побут і вишкіл військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918 рр.) // *Військово-науковий вісник*. – Вип. 7. – Л., 2005.
5. Саранча В. Військовополонені Першої світової війни в Кременчуцькому гарнізоні // *Краєзнавство*. – 2011. – № 4.
6. Лейберов О. Військовополонені на Ніжинщині в роки Першої світової війни // *Ніжинська старовина*. – 2006. – № 12.
7. Манько М.О. Суми і сумчани у документах сучасників. – Кн. 2: 1655–2008. – Суми, 2008.
8. Скворцов И.Н., Евтушенко Н.И. Сумы и Сумской уезд в годы Первой мировой войны (1914–1917) // *Краєзнавчий збірник: Статті та матеріали / За ред. В. Терентьєва*. – Суми, 2006.
9. *Сумской голось*. – 1994. – № 8–9. – 19 авт.
10. Кобець Олекса. Записки полоненого. Пригоди і вражіння учасника Першої світової війни // *Березиль*. – 2010. – №№ 1–10.
11. *Енциклопедія сучасної України*. – Т. 4. – К., 2005.
12. Держархів Сумської обл. (далі – ДАСО), ф. 1064, оп. 1, спр. 79.
13. Уткин А.И. *Забытая трагедия. Россия в Первой мировой войне*. – Смоленск, 2000.
14. ДАСО, ф. 820, оп. 1, спр. 148.

15. ДАСО, ф. 814, оп. 1, спр. 168.

16. ДАСО, ф. 1045, оп. 1, спр. 30.

17. ДАСО, ф. 1001, оп. 1, спр. 486.

18. ДАСО, ф. 1063, оп. 4, спр. 17.

19. ДАСО, ф. 1063, оп. 1, спр. 66.

20. *Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині*. – Т. 1 / Упор. Г. Івануценко. – Суми, 2010.

21. ДАСО, ф. Р-2362, оп. 1, спр. 35.

Rozhkova L.I. Sumy area and war prisoners during the First World War. In the article was examined the situation of war prisoners during the First World War. It revealed the involvement of army prisoners to the work in industry, in agriculture. The main attention is paid to the German and Austro-Hungarian prisoners who were staying in the Sumy area.

Key words: First World War, war prisoners, Sumy area, forced labor.

Л. Л. Бабенко

ФОРМУВАННЯ АГЕНТУРНОЇ МЕРЕЖІ У СЕРЕДОВИЩІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ОРГАНАМИ ВУЧК–ГПУ УСРР

У статті аналізуються методи і напрями діяльності спецслужб щодо православного духовенства, які забезпечували всебічну поінформованість партійно-державного керівництва про стан релігійного життя, що давало можливість впливати на перебіг його подій.

Ключові слова: духовенство, Православна церква, спецслужби (ВУЧК–ГПУ), репресії.

Православне духовенство в Україні вже в перші місяці встановлення радянської влади опинилося в орбіті класової боротьби. Кваліфіковане як носій реакційної ідеології поваленого експлуататорського ладу, воно, за задумом більшовиків, мало втратити свій традиційний соціальний статус. Проте, ліквідувати духовенство методами «червоного терору» в ході громадянської війни не вдалося, а масове закриття церков і монастирів настільки ускладнило становище більшовицької влади, що останній довелося вдатися до коригування своєї антирелігійної політики.

Державно-церковні відносини за радянської доби значною мірою вже знайшли своє висвітлення у працях сучасних вітчизняних дослідників В. Пашенка, О. Ігнатуші, О. Тригуба, В. Войналовича, М. Михайлуци, А. Киридон, В. Силантьєва та ін. В основі глибокої зацікавленості проблемою лежать як наукові, так і суспільно-політичні чинники, котрі актуалізуються перебігом подій новітньої історії України. Метою цієї статті – є аналіз технологій та інструментарію руйнування Православної церкви, котрі стали результатом тісної взаємодії партійних органів і радянських спецслужб. Предметом дослідження є роль органів державної безпеки ВУЧК–ГПУ у створенні системи негласних форм збору інформації впродовж 1920 – початку 30-х рр., зокрема, через формування агентурної мережі, що давало можливість встановлення контролю за повсякденною діяльністю духовенства і віруючих.

Органи держбезпеки в умовах радянської влади стали не лише головною опорою більшовиків у боротьбі з класовими ворогами, але й виконували важливу роль інформаційно-аналітичного обслуговування керівництва країни. Як зазначав відомий радянський чекіст П. Судоплатов: «Без відповідного висновку про “фактичний стан справ”, за висловом Леніна, керівництво, як правило, не приймало ніяких рішень з кардинальних питань внутрішньої і зовнішньої політики» [1, 16–17]. Антирелігійна стратегія також формувалася значною мірою під впливом висновків, які надавалися органами держбезпеки. Наприклад, циркуляр НКВС УСРР, у структурі якого перебувало ГПУ, від 30 січня 1925 р., застерігаючи місцеві органи вла-